

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ М. К. ЧЮРЛЬОНІСА

Актуальність статті полягає в тому, що в Україні вивчається і досліджується художня творчість литовського митця — М. К. Чюрльоніса. Також розглядається проблема філософської концепції мистецтва М. К. Чюрльоніса в контексті синтезу мистецтв і досліджується його синтетичне мислення. Взаємодія звуку і кольору хвилювала талановитих митців світу протягом багатьох віків. Історичний досвід геніальних творчих особистостей показує, що прагнення об'єднати звук і колір в єдине цілісне явище є потребою внутрішнього світу людини. Сучасна епоха вимагає синтезу та синтетичного мислення творців. Відтак проблема синтезу музики і живопису була і завжди буде актуальною. Таким чином, мистецький досвід М. К. Чюрльоніса потрібний сучасним митцям України як зразок унікальної і багатогранної синтетичної творчості.

Художня творчість М. К. Чюрльоніса (1875–1911) належить до напрямку символізму і модерну, коли на початку ХХ століття проблема синтезу мистецтв постала особливо гостро і актуально. Художники-символісти прагнули об'єднати різні види творчості в одне ціле і були захоплені пошуками нових мистецьких форм. Вони намагалися відобразити художні ідеї мовою багатозначних символічних образів і розширити свої творчі горизонти завдяки синтетичному мисленню. Відтак доцільно виявити та дослідити характерні особливості живописної творчості М. К. Чюрльоніса як однієї з граней його багатогранної, синтетичної творчості.

Вивчали і досліджували особливості художньої творчості М. К. Чюрльоніса такі відомі дослідники, як М. К. Реріх, Л. В. Шапошникова, В. М. Федотов, В. Ландсбергіс, М. Еткінд, Ф. Розінер, А. М. Луньова та ін.

Багатогранну творчість Чюрльоніса вирізняє поєднання музики, живопису, слова і глибокої філософії. Як відзначає академік Л. В. Шапошникова, «у ньому існували два світи — земний і той, інший, Краса якого звучала на його полотнах» [8, с. 184]. На синтетичність мислення Чюрльоніса звертали увагу вчені, філософи, композитори, поети, для яких його мистецтво було неначе романтичний політ у світ чистої і світлої казки, політ фантазії у простори космосу, до сонця, до зірок... У світовому живопису твори цього майстра займають особливе місце: музикант і художник, Чюрльоніс спробував злити в одне ціле обидва мистецтва, — кращі його твори хвилюють саме своїм «музичним живописом». Дослідник М. Еткінд вважає, що творчість Чюрльоніса в цілісному сприйнятті виявляється своєрідною живописною симфонією.

В. Федотов у дисертації «Музичні основи творчого методу М. К. Чюрльоніса» зауважує, що однією з головних особливостей художньої творчості митця є діалектика прояву художніх образів на полотні. В авторефераті дисертації він відзначає, що «діалектика відношень перцептуального і концептуального простору-часу проявляє безмежну різноманітність мови мистецтв, великі можливості впливу твору на слухача і глядача» [6, с. 17].

Чюрльоніс у циклах живописних Сонат створив унікальну міфологічну модель світу, де зливаються воєдино мальовничий простір і музичний час. У творчості Чюрльоніса потрібно виділити такі аспекти, як міфотворчість, взаємодію музичного часу і живописного простору, символіку художнього образу. Зокрема міфотворчість як концептуальний аспект синтезу відбиває головну філософську ідею про синтез сакрального Абсолюту, Вічного Космічного Начала Начал та секулярного. Дослідниця А. М. Луньова у своїй дисертації «Проблема синтезу музики і живопису в творчості М. К. Чюрльоніса» проаналізувала філософську концепцію художньої творчості Чюрльоніса і висловила думку про те, що символіка є основою його філософсько-художньої творчості. Вона вважає, що символ є органічною мовою міфу і «стає для Чюрльоніса не просто засобом вираження, а й знаком духовного переживання і осмислення світу» [3].

Видатний російський художник і філософ М. К. Реріх, який особисто знав Чюрльоніса, вважає, що художня творчість митця вирізняється своїм оригінальним і неповторним стилем.

Усі дослідники творчості Чюрльоніса відзначають нове, космічне мислення Чюрльоніса, виявлене в його багатогранній творчості.

Метою статті є характеристика та мистецько-філософський аналіз живописної творчості М. К. Чюрльоніса. Відтак завданням статті є вивчення особливостей філософської концепції мистецтва художника.

Об'єктом вивчення є живописна творчість М. К. Чюрльоніса. Предметом вивчення та аналізу є цикли його картин «Створення світу» (1905–1906), «Пори року» (1906–1907), «Знаки зодіаку» (1906–1907), а також музичні цикли картин: «Соната зірок» (1908), «Соната моря» (1908), «Фуга» з дигтиху «Прелюдія і фуга» (1908) тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що завдяки новому цілісному підходу розглядаються та аналізуються ідейні основи художньої творчості М. К. Чюрльоніса.

Щодо професійної, художньої освіти митця слід зазначити, що Чюрльоніс навчався у Школі красних мистецтв у Варшаві та присвятив живопису шість останніх років свого короткого життя. Чюрльоніс був не лише геніальним художником, а й одним із найвидатніших філософів «срібного віку». Його філософські погляди перегукуються з поглядами відомих митців-символістів: М. Реріха, В. Іванова, О. Скрябіна, О. Білого, В. Брюсова та ін. Відтак головним напрямком художньої творчості Чюрльоніса є символізм, а ідейною основою творчості — космізм. Термін «космізм» є принципово новим: він означає зв'язок митця з Вищими Космічними Силами, здатність до відчуття єдності земного і Небесного, переданої в мистецькому акті.

Згідно з уявленнями видатного філософа та вченого П. О. Флоренського, «світ видимий і світ невидимий — стикаються» [7, с. 419]. Флоренський вважав, що межа між двома світами розділяє їх, але водночас і об'єднує. Як і в інших питаннях метафізики, вихідною точкою є життя нашої власної душі, що дає опорну точку для судження про межу зіткнення двох світів, бо «і в нас самих життя у видимому чергується з життям у невидимому і саме тому бувають періоди <...>, коли обидва світи стикаються, і нами споглядається це саме зіткнення» [7, с. 419]. Саме так у творчості митця відбувалося зіткнення двох світів: видимого та невидимого. Таким чином, Чюрльоніс — художник, який проник у вищі сфери буття і зміг відобразити їх космічну красу.

Думка людини кристалізується у багатьох формах і проявляється в різних видах творчості. Думка — це мислеобраз, який втілюється у процесі трансформації чи асиміляції в музиці, в живопису, в літературних творах тощо.

Картини Чюрльоніса мають музичні назви, і структура циклів відповідає музичним циклічним формам. Але це, на думку фахівців, — лише передумови для глибшого поєднання двох мистецтв як такого, де здійснюється перехід з третього виміру часу в четвертий. Чюрльоніс володів даром передавати у своїй творчості єдність часу і простору.

Існує багато різноманітних трактувань та інтерпретацій картин художника і розшифровок його багатозначних символів. Чюрльоніс вважав, що в кожній людині може бути своє, індивідуальне сприйняття його картин згідно з уявою та типом свідомості. Розгляньмо і проаналізуймо згідно з уявленнями автора статті деякі картини Чюрльоніса, на прикладі яких можна охарактеризувати головні особливості філософської концепції художника.

Дивний світ квітів зображений на картинах Чюрльоніса з циклу «Створення світу» (1905–1906). Квіти Чюрльоніса неземні, фантастичні й казкові. У циклі відображена філософська ідея зародження життя та творчої думки. Чюрльоніс писав щодо циклу: «Це — створення світу, тільки не нашого, за Біблією, а якогось іншого — фантастичного» [8, с. 184]. Таким чином, ці квіти нагадують втілені прекрасні думки художника, який зумів проникнути у вищі сфери Інобуття і донести до нас чарівну красу невидимих світів. Прозорість, ефірність та фосфоричність картин дає відчуття глибини простору і тонкого світу художніх мислеобразів. Спіральний рух догори квітів і дерев, які ростуть, символізує, на думку автора, спіральне сходження Духу людини та її внутрішнє зростання і прагнення до своєї творчої кульмінації. Квіти Чюрльоніса перегукуються зі всесвітньовідомим символом — деревом Вічного життя. Білі квіти художника символізують розкриття творчого потенціалу та чистоту душі. На думку Л. В. Шапошникової, «Створення світу» Чюрльоніса було «творінням істинного художника-теурга, який приніс на стражденну землю дар Нової Краси Інобуття» [8, с. 197].

Однією з найцікавіших робіт Чюрльоніса є «Істина» (1905). На цій філософській картині зображено обличчя Мудреця, яке непомітно виникає з темряви простору й наближається до глядачів. Обличчя таємничої, мудрої людини загадкове і світиться неначе місячним сяйвом. Очі Мудреця не дуже чітко прописані й дивляться у Безмежність, тому що, на думку автора, це — погляд Вічності Буття. Художній образ картини схожий на видіння художника або на кадр із його сну. Всі форми невидимого світу проявляються у видимому,

що й зобразив майстер на полотні. Навколо обличчя людини літають вогняні Ангели. Сама ж людина тримає в руці неначе вогняний меч, схожий на полум'я свічі, який є символом духовного захисту людства. Характерним є те, що людина — безволоса, що, на думку автора, символізує Абсолют Істини. Погляд Мудреця, тобто Істини, словнений любові, милосердя, співчуття та миру і вирізняється глибиною і мудрістю.

Відомим є також цикл картин «Пори року» (1906–1907). На картині «Зима. II» зображено зимові дерева у снігу. Поруч із засніженими, казковими деревами світяться ліхтарики. Два ліхтарики подібні до величезних підсвічників, на яких горять по п'ять свічок. Загадкові образи ліхтариків нагадують дві руки: велику й малу. П'ять запалених вогнів схожі, на думку автора, на п'ять пальців руки. Дві руки взаємопов'язані між собою і символізують, з філософської точки зору, зв'язок Учителя з Учнем. Духовні вогні Учителя горять яскравіше, і сам образ Учителя потужніший, виразніший і динамічніший, ніж образ Учня. З дерев та з неба лнуть до меншого підсвічника (тобто Учня) сріблясто-білі іскри духовного вогню, які насичують його новою енергією та силою.

На картині «Зима. IV» зображено фантастичні форми, ніби утворені з криги. Ці казкові образи нагадують морські корали, що ростуть і тягнуться догори. Зверху над крижаними утвореннями світять промені, які ніби допомагають коралам рости, даруючи їм енергію світла. Спіральні вихори підкреслюють динаміку картини. На думку Л. В. Шапошнікової, цикл «Зима» відрізняється дивовижною, космічною красою. Л. В. Шапошнікова пише, що в цьому циклі «Краса земних форм органічно злилася з Красою Інотуття, і став світлитися й іскритися ефір Тонких Світів, що долає земний вимір» [8, с. 198].

Цикл Чюрльоніса «Знаки зодіаку» (1906–1907) з дванадцяти картин вирізняється глибокою символікою та розкриває зв'язок людини з Космосом. Філософські погляди Чюрльоніса яскраво виражені в картині «Водолій», на якій зображено спіральний рух води, що летить й утворює ріку життя, який немає кінця. Вона тече у Вічність, зникаючи в Безмежності простору. Саме за лінією обрїю бачиться Вічне життя Духу і океан Безмежності. У творі «Близнюки» символічно зображений закон діалектики. Два близнюки лнуть один до одного і разом утворюють нерозривне ціле, єдиний живий організм. Їх душі поєднує зоряний міст та сонячне сійво — символи духовного зв'язку. У взаєминах людини зі Всесвітом Закон єдності діє у всіх речах та явищах і виявляється в різноманітних мистецьких формах.

Цікавою з філософської точки зору є картина «Вічність» (1907). На картині зображене обличчя Мудреця з короною на голові. Це обличчя видніється на космічному тлі — зоряному небі, на якому відбувається неначе танець зірок у Безмежності простору. Це художній образ єдиної філософської Вічної Істини, яка міститься в усьому суцюзі і є абсолютот Вищого Розуму. Неоднаковість двох очей символізує, на думку автора, протилежність двох світів: земного та Небесного. З очей Істини лються, мов дві річки, потоки світла, які розширюються і непомітно розчиняються в Безмежності простору. Ці вогняні потоки зображені спіральним рухом, який характерний для багатьох картин Чюрльоніса і символізує Вічне життя Духу людини.

Тема зв'язку людини з Космосом відображена також у «Сонаті зірок. Алегро» (1908), яку характеризують стрімкі ритми та гра контрастів. Зростання і сходження Духу людини до вершини пізнання показано на картині символічно: витягнутим трикутником зображено сходження Духу до центральної фокусної точки, де стоїть вогняний Ангел як символ вічної і єдиної Істини. Філософську сутність твору, яка відповідає філософському складу мислення Чюрльоніса, втілює світла Божественна фігура, навколо якої начебто танцюють у Космосі планети, що промовляє про Безмежність Буття. Л. В. Шапошнікова зазначає, що «Соната зірок» Чюрльоніса, яка складається з двох частин — «Алегро» та «Анданте», — є «філософською вершиною його художньої думки» [8, с. 201].

Відомим є цикл картин митця «Соната моря» (1908), який цілком відповідає музичній формі й складається з трьох частин: «Алегро», «Анданте» та «Фінал». У першій частині звучить стрімка та енергійна музика моря, позначена відчуттям польоту, мальовничо зображена різноманітними ритмами хвиль. Більші та менші хвилі співзвучні між собою й створюють у картині гармонію — єдину мозаїку неповторної краси. Над морем летить білий птах — символ вісника. Контраст маленького білого птаха і безмежного моря символізує, на думку автора, людину у Вічності Буття. В «Анданте» нешвидкий темп створює атмосферу філософських роздумів при спогляданні морського краєвиду. В далечині моря, за лінією обрїю, зображено два морські човни, світло від яких розливається навкруги в темряві ночі. Човен є символом прагнення людини до світлої мети. На передньому плані видніється простягнута рука, що тримає невеличкий човен. Світло від морських човнів досягає човна на руці, що символізує, на думку автора, безкінечність духовного світла і перемогу світла над птьмою. А на третій картині море знову стає бурхливим і збентеженим. У «Фіналі» з'являються величезні морські хвилі, різноманіт-

ний ритм яких підкреслює динаміку й потужну енергію морської стихії. Найбільша хвиля хоче знищити човни. Музика «Фіналу» надзвичайно насичена та експресивна і є кульмінацією триптиха. Тема моря у Чюрльоніса асоціюється з філософським поняттям океану Вічного життя Духу людини.

Дослідники відзначають, що картини Чюрльоніса привертала увагу глядачів своєю музичністю і дивовижним ритмом. «Музика, — як пише Л. В. Шапошникова, — звучала у формах, у кольорі, в композиції. Вона звучала в назвах картин “Фуга”, “Соната”, “Прелюд”» [8, с. 199]. Як відомо, фуга була однією з найулюбленіших музичних форм Чюрльоніса. Поліфонічне мислення композитора відобразилось не тільки у музичному, а й у живописному багатоголоссі. Особливо яскравим прикладом ритмічної роботи Чюрльоніса є «Фуга» (1908). Як зазначає Л. В. Шапошникова, «Фуга» є «унікальним явищем у світовому живопису, яке досі не має аналогів. Дивовижний ритм ялиночок, що нагадують ноти, вишуканість прозорих звучних фарб — усе це разом створює відчуття зіткнення з тією нетутешньою музикою, в порівнянні з котрою земля є слабким її відображенням. Чюрльоніс, синтезуючи музику і живопис, неначе сам ущільнював звуки до стану живописних, пластичних форм, роблячи останні витонченими і прозорими» [8, с. 199]. Ця картина має глибокий філософський зміст і унікальну образну сферу.

У своїй останній картині «Рекс» (1909), присвяченій Творцю Всесвіту, Чюрльоніс, на думку дослідників, проникнув у найважливішу таємницю Космосу, «відчув його творчу силу, але так і не встиг пояснити її людям» [8, с. 203]. Картина «Рекс» є творчою кульмінацією Чюрльоніса. На ній зображено планету Земля та Володаря світу, котрий сидить на троні, й водночас зображений у вигляді вічного вогню, який символізує Божественне світло та єдину Вічну Істину. На картині показано різні сфери Космосу, написані півколом та взаємопов'язані між собою. Ці сфери об'єднує величний образ Короля, який тримає весь Всесвіт у своїх руках і світиться. Над головою Творця Всесвіту стоять Ангели в білосніжних одягах, які співають хвалу Творцю, піднявши вгору величезні білі крила. Хор Ангелів звучить урочистою, світлою музикою. Промені сонця, які лінуть на Ангелів та на самого Творця, символізують Божественну Любов до всього створеного на Землі. Відчувається прагнення автора злитися з Творцем. Чюрльоніс усвідомлював, що людина є проявом Божественного, і зв'язок з Ієрархією Світла відображений не лише у «Рексі», а й у багатьох інших його картинах. Ф. Розінер пише, що «в “Rex-i” ми бачимо, як “напливають” один на одного простори, як “небо” одного стає “землею” іншого. Чюрльоніс і раніше в різноманітних варіантах користувався цією живописною ідеєю» [5, с. 177]. Це є виявом закону Єдності створеного.

Слід відмітити, що багатьом картинам Чюрльоніса притаманна висока лінія обрису, що є характерною рисою східного мистецтва. Дослідники вважають, що східне мистецтво значно вплинуло на творчість Чюрльоніса. А. Антанас відзначає, що мистецтво Далекого Сходу суттєво змінило пластичну мову Чюрльоніса, його композиційні вирішення, змінило колорит його творів тощо. На думку дослідника, «художник не прагне до прямолінійного копіювання натури: пейзаж розуміється метафорично, апелює до прихованого метафізичного смислу явищ природи» [1].

Відомий філософ і поет-символіст В. Іванов писав, що «у творчості Чюрльоніса загадкове й те, що він, ясно-видець невидимого світу, бачив і те, що бачить гострий спостерігач видимого» [2]. Згідно з уявленнями Іванова, Чюрльоніс застосовує творчу психічну переробку найпростіших зорових вражень. Відправною точкою у процесі вивчення картин Чюрльоніса є зрима реальність. Чюрльоніс, завдяки незвичайному художньому баченню, прозирає за межами звичайного іншу реальність ірраціонального світу.

Ідеї Іванова сутюголісно баченню Флоренського. За Флоренським, сновидіння — телеологічне або символічне. Під час сну душа людини підноситься з видимого у сферу невидимого, розриваючи межі видимого. Потім вона знову спускається до видимого, «і тоді перед нею виникають уже символічні образи світу невидимого — образи речей, ідеї: це — аполлонічне бачення світу духовного» [7, с. 429]. Саме таке бачення було притаманне Чюрльонісу. Його художні образи не є його мріями, а є абсолютно реальними враженнями душі, які вона накопичила, перебуваючи під час снів та символічних видінь в іншому світі, про який переконливо писав П. Флоренський.

Потрібно також відмітити поняття творчої інтуїції митців. Саме завдяки творчій інтуїції, яка є основою теургії, тобто зв'язку з Вищим, відбувається мистецький акт, плодами якого є витвори мистецтва. Інтуїція художників, композиторів та інших митців насамперед пов'язана з мудрістю і чутливістю серця, тобто з чуттєвими. Серце творчої особистості відіграє провідну роль, а розум лише підпорядковується серцю, і в ідеальному випадку серце і розум співзвучні у творчості. Духовне серце людини не має нічого спільного з серцем фізичним і пов'язане воно з духотворчістю людини. У досконалих випадках інтелект творчої особистості гармонійно зливається з Духом і стає одухотвореним. Таким чином, згідно із законом діалектики, відбувається

синтез Духу і матерії, що помітно у творчості Чюрльоніса та інших митців. Матерія ж стає одухотвореною й підноситься до вищих сфер Буття.

Узагальнюючи все вищесказане, потрібно відзначити, що головним аспектом творчості Чюрльоніса є постійне прагнення до краси та до своєї творчої кульмінації. Будь-яка справжня творчість — це краса думки. Всесвітньовідомий російський художник Святослав Миколайович Реріх у своїй книзі «Мистецтво та життя» писав: «Краса — яка невимовна таємниця є в цьому понятті. Це неоясненне тяжіння, ця невідома, чарівна сила — чи не пояснюється це тим, що вона народжується із самого таємничого серця цього розвиненого, еволюційного Всесвіту? <...> Кожна форма, що відобразилась у тисячу різних способів у всіх сферах життя, існує, стимулюючи появу з часом інших форм. <...> Краса — велика рушійна сила нашого життя, всі царства природи прагнуть до досконалості, прагнуть до краси» [4, с. 109].

Роблячи висновки, потрібно відмітити, що основними характерними особливостями живописної творчості Чюрльоніса є: нове, космічне мислення, виявлене в музичних формах у живопису та у космічній тематиці творів; відображення закону діалектики як Єдності всього суцього; ніжно-прозорий колорит багатьох картин; незвичайна, оригінальна композиція; філософський зміст творів; символіка художніх образів; міфологічність та казковість сюжетів; використання метафор та гіпербол; свій неповторний стиль; два види перспективи: пряма і зворотна тощо.

Ідейною основою творчості Чюрльоніса та головною особливістю митця є незвичайне художнє бачення і поліфонічне мислення композитора. Відтак «враження зорове є для нього еквівалентом музичної теми і розвивається ним за аналогією до її розвитку» [2, с. 152].

Визначальною рисою живописних сонат Чюрльоніса є їхнє новаторство, яке відображається в музичному мисленні, стилістиці, композиції тощо. Чюрльоніс зберігає класичні прийоми музичної сонати в живопису: циклічність форми, контрастність частин як основний принцип драматургії, ладо-тональну єдність, загальні риси сонатного алегро, різноманітність образної сфери.

Необхідно також відмітити, що сучасне мистецтво вирізняється пошуком нових перспектив, втіленням оригінальних методів у художній творчості. Звернення до живопису Чюрльоніса відкриває нові перспективи для практичного використання проявів синтезу мистецтв завдяки прикладу синтетичного мислення художника, потрібного й сучасним українським митцям.

Художня творчість Чюрльоніса, завдяки своїй неповторності, оригінальності та синтетичності, завжди буде актуальною для сучасних митців України і світу.

1. Антанас А. А. Воздействие дальневосточного искусства на живопись Чюрлениса. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — URL: <http://gisap.eu/gu/node/1217>.

2. Иванов Вяч. Чурлянис и проблема синтеза искусств // Иванов Вяч. Собр. соч.: В 4 т. — Брюссель, 1979. — Т. 3: Статьи. [Електронний ресурс] — Режим доступу. — URL: http://www.rvb.ru/ivanov/1_critical/1_brussels/toc_vol_3.htm.

3. Лунева А. Н. Философия синтеза искусств в творчестве М. К. Чюрлениса // Междунар. науч. интернет-конф. «Современные аспекты художественного синтеза в музыкальном искусстве». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — http://rostcons.ru/intcijnf_2008/mat_luneva.htm.

4. Рерих С. Н. Искусство и Жизнь. — М., 2004.

5. Розинер Ф. Я. Гимн солнцу. Чюрленис: Искусствоведческая повесть. — М., 1974.

6. Федотов В. М. Музыкальные основы творческого метода М. К. Чюрлениса: Автореф. дис. ... канд. искусствоведения. — Петрозаводск, 1996.

7. Флоренский П. А. Соч.: В 4 т. — М., 1996. — Т. 2.

8. Шапошникова Л. В. Тернистый путь красоты. — М., 2001. — Ч. II: На берегах иных миров.

Анотація. Статтю присвячено виявленню характерних особливостей художньої творчості М. К. Чюрльоніса. У статті розкрито поняття синтезу мистецтв, проаналізовано сучасні наукові дослідження щодо синтетичного мислення Чюрльоніса і зв'язку живопису з музикою. Також досліджено філософську концепцію мистецтва Чюрльоніса.

Ключові слова: характерні особливості, синтез мистецтв, музичний живопис, синтетичне мислення.

Summary. The article is concerned with revealing the characteristic features of M. K. Čiurlionis's artistic works. The concept of synthesis of arts is defined in the article as well as modern scientific researches concerning synthetic thinking of Čiurlionis and connection between painting and music. Čiurlionis's philosophical conception of art is also analyzed.

Keywords: characteristic features, synthesis of arts, musical painting, synthetic thinking.